

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2025.37>**Ю. М. Черноус**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ
orcid.org/0000-0001-9710-4858

Є. С. Пазюк

здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ
orcid.org/0009-0000-5548-5306

КРИТЕРІЇ ДОПУСТИМОСТІ ТАКТИКИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ЗАХИСНИКОМ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті досліджуються кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти тактики збирання доказів захисником під час досудового розслідування, з акцентом на тактичні прийоми, які застосовуються в процесі такої діяльності. Автори аналізують роль захисника у використанні криміналістичних методів збирання доказів та оцінки їх допустимості в рамках кримінального провадження. Розглянуто основні тактичні прийоми, які захисник може використовувати для досягнення процесуальних цілей, зокрема застосування логічного, емоційно-психологічного та правового впливу, а також організаційно-комунікативної взаємодії між учасниками процесу.

У статті також підкреслюється важливість чіткої класифікації тактичних прийомів у кримінальному процесі та визначення критеріїв їх допустимості. Критерії законності, етичності, належності, дотримання принципу змагальності сторін є основними параметрами, що визначають допустимість тактичних прийомів захисника. Усі застосовувані методи повинні бути законними, науково обґрунтованими, етичними та відповідати процесуальним вимогам, щоб забезпечити належне виконання функції захисту, не порушуючи прав і свобод інших учасників процесу.

Акцентовано на тому, що застосування тактичних прийомів, зокрема логічних (для спростування звинувачень) та емоційно-психологічних (для належного впливу на свідків і потерпілих), має відповідати не тільки вимогам кримінального процесуального законодавства, але й криміналістичним принципам, що забезпечують об'єктивність доказів. У статті обґрунтовано, що належне застосування тактики захисту допомагає створити умови для справедливого та ефективного розслідування, сприяє забезпеченню прав учасників кримінального провадження та підвищенню ефективності правового захисту в Україні.

Загалом, визначення критеріїв допустимості тактики збирання доказів захисником, є важливим для вдосконалення кримінального процесу та підвищення ефективності правозастосування.

Ключові слова: тактика, тактика захисту, збирання доказів, допустимість доказів, тактичні прийоми, захисник, кримінальне провадження, права і свободи, підозрюваний.

Chornous Yu. M., Pazyuk Ye. S. CRITERIA FOR THE ADMISSIBILITY OF EVIDENCE COLLECTION TACTICS BY DEFENSE OFFICER DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION

The article examines the criminal procedural and forensic aspects of the tactics of collecting evidence by a defense attorney during a pre-trial investigation, with an emphasis on the tactical techniques used in the process of such activities. The authors analyze the role of a defense attorney in the use of forensic methods of collecting evidence and assessing their admissibility within the framework of criminal proceedings. The main tactical techniques that a defense attorney can use to achieve procedural goals are considered, in particular, the use of logical, emotional-psychological and legal influence, as well as organizational and communicative interaction between the participants in the process.

The article also emphasizes the importance of a clear classification of tactical techniques in the criminal process and the definition of the criteria for their admissibility. The criteria of legality, ethics, propriety, and compliance with the principle of adversarial relations are the main parameters that determine the admissibility of the defense attorney's tactical techniques. All methods used must be legal, scientifically sound, ethical, and meet procedural requirements in order to ensure the proper performance of the defense function without violating the rights and freedoms of other participants in the process.

It is emphasized that the use of tactical techniques, in particular logical (to refute accusations) and emotional-psychological (to properly influence witnesses and victims), must comply not only with the requirements of criminal procedural legislation, but also with forensic principles that ensure the objectivity of evidence. The article substantiates that the proper use of defense tactics helps create conditions for a fair and effective investigation, contributes to ensuring the rights of participants in criminal proceedings and increasing the effectiveness of legal protection in Ukraine.

In general, determining the criteria for the admissibility of evidence collection tactics by a defense attorney is important for improving the criminal process and increasing the effectiveness of law enforcement.

Key words: tactics, defense tactics, evidence collection, admissibility of evidence, tactical techniques, defense attorney, criminal proceedings, rights and freedoms, suspect.

Вступ. В останні роки в Україні спостерігається тенденція до посилення ролі захисника у кримінальному провадженні, зокрема під час досудового розслідування. Законодавчі зміни, спрямовані на удосконалення повноважень захисників, а також усталена судова практика, вимагають більш ретельного розгляду питання допустимості методів збирання доказів, що використовуються адвокатом, для забезпечення дотримання засад кримінального провадження, реалізації належного процесуального контролю та захисту прав клієнта.

За умов належного рівня правового регулювання та можливих зловживань під час досудового розслідування, важливим є чітке визначення критеріїв допустимості доказів, а також тактики їх збирання як зі сторони обвинувачення (органу досудового розслідування), так і зі сторони захисту (адвоката – захисника у кримінальному провадженні).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти тактики збирання доказів захисником на стадії досудового розслідування висвітлюються у роботах В.О. Соловйова «Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею» (2021) [1], О.Л. Дульського «Забезпечення стороною захисту дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку» (2020) [2], Я.О. Іваницького «Закономірності адвокатської діяльності як складова предмета криміналістики» (2018) [3], О.А. Олійника «Реалізація функції захисту під час досудового розслідування в умовах воєнного стану» (2024) [4] та ін.

Мета та завдання дослідження полягають у визначенні критеріїв допустимості тактики збирання доказів захисником під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Одним із суб'єктів, які наділені правом збирання доказів, є захисник. Відповідно, виходячи з наведених підходів до визначення поняття криміналістичної тактики, цілком логічним є умовивід про те, що положення криміналістичної тактики застосовні як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. А тому, доцільно розглянути тактику захисту як складову криміналістичної тактики.

З'ясуванню визначення поняття «тактика захисту» було приділено увагу й українськими науковцями. Зокрема, О.В. Острогляд та Я.О. Береський зазначають, що тактика захисту – це система розроблених на основі сучасних досягнень науки кримінального процесу та криміналістики, а також загальнонаукових положень і адвокатської практики тактичних прийомів діяльності захисника, рекомендацій з їхнього застосування, а також планування їх застосування у ході конкретної захисної ситуації

з метою доведення обставин, що виправдовують чи пом'якшують вину підзахисного, забезпечують його права і свободи у всіх стадіях кримінального процесу [5, с. 134].

Ми розділяємо позицію Я.О. Іваницького, який зазначає, що тактика професійного захисту (тактика діяльності адвоката-захисника) – це підсистема криміналістичної тактики, що включає в себе сукупність теоретичних наукових положень і положень адвокатської практики, а також розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо планування, організації та вчинення адвокатом-захисником дій в рамках кримінального провадження, спрямованих на збирання, дослідження, оцінку і використання доказів з метою якнайкращого виконання належної такого суб'єкту процесуальної функції захисту [6, с. 105].

Тактика захисту має риси, що відображають у ній загальне, притаманне криміналістичній тактиці як такій, незалежно від її окремих видів. Її єдність з іншими формами криміналістичної тактики виявляється у кількох аспектах.

По-перше, тактика захисту, як і будь-який інший її різновид, спрямована на досягнення загальних завдань кримінального провадження.

По-друге, вона є способом досягнення процесуальної мети, способом дії в конкретних обставинах.

По-третє, у межах тактики захисту застосовуються тактичні прийоми, що мають спільну природу з тими, які сформовані в межах загальної криміналістичної тактики.

Крім того, усі різновиди криміналістичної тактики мають єдину сферу застосування – кримінальне судочинство, що зумовлює їхні спільні ознаки у формі та змісті.

Нарешті, в основі тактики захисника лежить спільна криміналістична методологія, яка забезпечує системність і наукову обґрунтованість відповідних дій [6, с. 106].

Головним обов'язком захисника на стадії досудового розслідування, що визначає мету його процесуальної діяльності, є повне й ефективне використання всіх передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами засобів захисту для забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів підозрюваного. Одним із таких засобів захисту є участь захисника у збиранні та оцінці доказів, тобто у виконанні процесуальної можливості доказування.

Безумовно, доказування в кримінальному провадженні має певні особливості, які полягають в тому, що суб'єкти пізнання-доказування мають не тільки отримати певні знання, а й забезпечити їм публічний характер, надати їм такі якості, які дозволяють іншим впевнитись в достовірності отриманих знань [7, с. 7].

Розглядаючи позиції вчених щодо збирання доказів захисником, то більшість приходять до висновку, що не може існувати якогось особливо-го порядку збирання доказів захисником у межах адвокатського розслідування, який би суттєво відрізнявся від аналогічних дій слідчого або прокурора під час досудового розслідування. В іншому разі завжди буде ймовірність дискримінаційного ставлення до доказового значення результатів адвокатського розслідування. Процедурні відмінності у проведенні процесуальних дій зі збирання доказів слідчим (прокурором) та захисником можуть бути зумовлені лише одним чинником – відсутністю в останнього владних повноважень із застосування примусу чи будь-якого іншого обмеження прав і свобод людини та громадянина [8, с. 116].

На думку Т. В. Лукашкіної, концепцією участі сторони захисту в доказуванні на стадії досудового розслідування у двох формах. Перша форма – це самостійне збирання доказів, які сторона захисту накопичує протягом усього досудового розслідування, та на етапі закінчення стадії, відкривши стороні обвинувачення в порядку ст. 290 КПК України, внутрішньо оцінивши їх, вирішує використовувати матеріали в суді чи ні. В самостійне збирання доказів вчена включає їх витребування та отримання (ч. 3 ст. 93 КПК України), тимчасовий доступ до речей і документів, а також їх вилучення (статті 159-165 КПК України), самостійне залучення експерта на договірних умовах для проведення експертизи (ст. 243 КПК України), проведення експертизи за дорученням слідчого судді, наданим за клопотанням сторони захисту (ст. 244, ч. 2 ст. 509 КПК України), проведення допиту, в тому числі одночасного допиту свідків, потерпілих слідчим суддею (ст. 225 КПК України). Більшість з цих повноважень сторони захисту є реалізацією в кримінальному провадженні «*favor defensionis*». Друга форма – це участь сторони захисту в доказуванні (збиранні доказів), яке здійснює сторона обвинувачення. В даному випадку, сторона захисту бере участь в доказуванні шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, яке полягає у поданні слідчому, прокурору відповідних клопотань, що розглядаються в порядку ст. 220 КПК України, відмова в задоволенні яких може бути оскаржена слідчому судді [9, с. 53].

Процес доказування нерозривно пов'язаний з процесуальною категорією доказів. Виходячи з положень ст. 84 КПК України, яка дає чітке розуміння що саме можна вважати доказом, можна виділити наступні конструкційні (обов'язкові) ознаки доказів, які найкраще характеризують їх сутність: 1) це фактичні дані, які отримані у передбаченому КПК України порядку; 2) на підставі

цих фактичних даних слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Відповідно до статей 86–89 КПК України, докази у кримінальному провадженні мають відповідати критеріям належності, допустимості, достовірності та достатності [10].

Допустимість є однією з обов'язкових властивостей доказів. Виділення такої властивості доказів, як допустимість характеризує можливість використання фактичних даних про вчинений злочин для доказування. Порухення процесуальної форми отримання доказів не дозволяє використовувати їх для доказування, оскільки використання в процесі доказування доказів, отриманих відповідно до вимог закону, є не лише гарантією об'єктивного дослідження матеріалів кримінального провадження та прийняття по ньому правильного рішення, але й гарантією дотримання прав і законних інтересів представників усіх сторін кримінального провадження в ході збору доказів [11, с. 112]. Основна відмінність допустимості від інших властивостей доказів полягає в тому, що допустимість ґрунтується на ст. 62 Конституції України. Згідно ч. 3 ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [12].

На думку Д. О. Бочарова, належність, допустимість і достовірність є легальними характеристиками доказу [13, с. 7]. Водночас Т. В. Руда вважає їх нормативними критеріями внутрішнього переконання, якими суддя керується для оцінювання доказів [14, с. 47].

Спосіб здійснення процесуальної дії, яка спрямована на виконання конкретного завдання на певному етапі досудового розслідування та ґрунтується на найбільш раціональному психологічному механізмі її реалізації, охоплюється поняттям тактичного прийому. Тактичні прийоми є основними елементами криміналістичної тактики, головними її тактичними засобами в межах слідчих (розшукових) дій, у яких вони реалізуються.

Тактичний прийом можна визначити як раціональний і допустимий (тобто законний, етичний, науково обґрунтований, що має ознаку вибірконості) спосіб дії, який обирає слідчий чи інша уповноважена особа, що проводить розслідування, з огляду на конкретну слідчу ситуацію, який застосовується з метою раціонального й ефективного провадження розслідування [15, с. 109]. Критерій допустимості в частині належного способу одержання доказової інформації поширюється також на ті тактичні прийоми, які використовуються під час проведення слідчих (розшукових)

дій та спрямовані на досягнення певних проміжних завдань.

Тактичні прийоми можна класифікувати в залежності від методів впливу на: прийоми емоційно-психологічного впливу; прийоми логічного (інтелектуального) впливу; прийоми організаційно-комунікативного впливу; прийоми правового впливу; комбіновані тактичні прийоми [16, с. 235].

Ключовим під час визначення допустимості тактичних прийомів є дотримання законності. Принцип законності виражає вимогу безумовної та суворої відповідності прийомів і засобів діяльності, тактики їх застосування букві й духу закону, оскільки для досягнення завдань кримінального судочинства – захисту й відновлення порушених прав – можуть використовуватися лише передбачені законом засоби та прийоми у встановленому законом порядку. Законність слугує всеосяжним принципом та за своїм змістом і характером є специфічним явищем, яке пов'язане із забезпеченням відповідності конкретних дій закону та з неухильним виконанням його вимог усіма учасниками суспільних відносин [17, с. 108].

Тактика емоційно-вольового впливу під час збирання доказів захисником має відповідати наступним критеріям: законності та юридичної обґрунтованості; відсутності психологічного примусу; етичної допустимості; добровільності реакції учасника та процесуальної контрольованості результату.

Питання допустимості тактичного прийому під час реалізації слідчих (розшукових) дій є питанням права, тоді як обставини, які можуть потягнути недопустимість доказу через порушення критеріїв допустимості тактичних прийомів, є питаннями факту [18, с. 123].

Розглядаючи інші комплекси тактичних прийомів залежно від методів впливу, тактичні прийоми логічного впливу є найбільш оптимальними діями учасника слідчої (розшукової) дії, спрямовані на досягнення процесуальної мети шляхом послідовного логічного опрацювання інформації, побудови та обґрунтування суджень, спростування аргументів протилежної сторони або переконання суб'єкта оцінювання доказів, спираючись на методи формальної логіки (аналіз, синтез, узагальнення, співставлення, дедукція, індукція, аналогія тощо).

При виконанні функції захисту захисник може використовувати тактичні прийоми логічного впливу, а саме: покроковий аналіз ситуації, яка склалась на досудовому розслідуванні з метою виявлення суперечностей у показаннях або доказах; співставлення відомих стороні захисту фактів; використання контраргументів для спростування версії та тверджень сторони обвинувачення; використання методу логічної реконструкції подій на

основі відомої захиснику інформації; виявлення логічних помилок у позиції обвинувачення.

У той самий час, використання таких тактичних прийомів має також відповідати критеріям відповідності вимогам кримінального процесуального законодавства, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також Правилам адвокатської етики.

Досить важливими для реалізації функції захисту та збирання захисником доказів є організаційно-комунікативна взаємодія між учасниками кримінального процесу, а відповідно, і застосування тактичних прийомів, спрямованих на досягнення мети такої взаємодії. Вони забезпечують належне планування, узгодження та реалізацію процесуальних дій, сприяючи досягненню мети кримінального процесу [19, с. 117].

До таких тактичних прийомів захисника можна віднести: інформаційно-комунікативна взаємодія з іншими учасниками з метою узгодження дати та часу проведення слідчих (розшукових) дій, порядку надання доказів захисту тощо; ініціювання проведення процесуальних дій шляхом подачі клопотань та пропозицій щодо порядку їх проведення; управління динамікою досудового розслідування шляхом використання процесуальних прав для впливу на темп розслідування; контроль за дотриманням кримінальних процесуальних дій шляхом вимоги належного виклику, оформлення слідчих (розшукових) дій, участі понятих, фіксації дій на відео тощо та внесення зауважень до протоколів.

Використання захисником процесуально допустимих, які базуються на нормативно закріплених повноваженнях і спрямовані на вплив на хід розслідування через застосування правових норм, механізмів і процедур – охоплюються тактикою правового впливу захисника.

Тактичні прийоми правового впливу захисника полягають у використанні всіх можливих та доступних процесуальних можливостей для захисту прав та законних інтересів підозрюваного (обвинуваченого), обґрунтованої протидії обвинуваченню, ініціювання процесуальних дій або забезпечення належного ходу досудового розслідування, що засновано на неухильному дотриманні норм права. До процесуальних дій, які спрямовані на збирання доказів захисником, й створюють передумови застосування тактичних прийомів, можна віднести: подача клопотання про проведення процесуальної дії; подача скарги на дії або бездіяльність слідчого/прокурора; подання зауважень до протоколів; заявлення відводу слідчому судді, експерту тощо.

Досліджуючи питання доказування, яке здійснюється під час досудової стадії сторонами кримінального провадження, то сторона захисту, згідно із ст. 220 КПК України має право подавати кло-

потання про виконання будь-яких процесуальних дій слідчому, прокурору, котрі зобов'язані розглянути та задовольнити його за наявності відповідних підстав протягом трьох днів з моменту подання. Також, процесуальний кодекс визначає можливість збирання стороною захисту матеріалів, необхідних для вирішення кримінального провадження по суті, і які остання може використати виключно у судовому провадженні. Підозрюваний, захисник збирають матеріали у способи, визначені ст. 93 КПК України, накопичують їх у себе, а потім відкривають їх протилежній стороні в порядку ст. 290 КПК України, після чого приймають внутрішнє рішення про використання їх в судовому засіданні [1, с. 128].

Отже, на підстави аналізу вимог Кримінального процесуального кодексу щодо питання допустимості доказів, а також наукових підходів та результатів емпіричних досліджень з визначення критеріїв допустимості тактичних прийомів, які можуть використовуватись захисником під час досудового розслідування, пропонуємо визначити загальні критерії допустимості тактики збирання доказів захисником:

1. Критерій законності, який полягає у тому, що дії захисника повинні здійснюватися в межах передбачених КПК України, а саме, дотримання передбачених законом процедур збирання доказів та використання законних їх джерел.

2. Критерій дотримання принципу змагальності сторін, який полягає у тому, що процесуальні дії захисника зі збирання доказів не має перешкоджати виконанню аналогічної функції стороною обвинувачення;

3. Критерій етичності та професійної доброчесності. Основні положення його зводяться до того, що під час збирання доказів захисник не має порушувати права підозрюваного, потерпілого, свідків або інших осіб, а також зобов'язаний дотримуватись правил адвокатської етики, вимог конфіденційності, утримання від зловживань процесуальними правами та здійснення своєї діяльності на засадах поваги до інших учасників процесу;

5. Критерій допустимості доказів, що подані захисником. Зібрані та надані захисником докази мають бути отримані у законний спосіб, стосуватися предмету доказування та подані у визначені процесуальним законодавством строки.

Література

1. Соловйов, В. О. Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею : дис. ... докт. філософії : 081 «Право» / В. О. Соловйов ; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». Одеса, 2021. [На правах рукопису]. 233 с.
2. Дульський, О. Л. Забезпечення стороною захисту дотримання прав та законних інтересів учасників провадження обшуку : дис. ... докт. філософії : 081 «Право»

/ О. Л. Дульський ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. [На правах рукопису]. 190 с.

3. Іваницький, Я. О. Закономірності адвокатської діяльності як складова предмета криміналістики : дис. ... канд. юрид. наук (докт. філософії) : 12.00.09 / Я. О. Іваницький ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2018. [На правах рукопису]. 202 с.

4. Олійник, О. А. Реалізація функції захисту під час досудового розслідування в умовах воєнного стану : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. А. Олійник ; НДІ публ. права, Харків. нац. ун-т внутр. справ МВС України. Харків, 2024. [На правах рукопису]. 280 с.

5. Острогляд, О. В. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2012. № 5. С. 129–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2012_5_23.

6. Іваницький, Я. О. Про поняття тактики професійного захисту // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2018. Вип. 48, т. 2. С. 103–107.

7. Вапнярчук, В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Вапнярчук ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 524 с.

8. Маслюк, О. В. Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Маслюк. Львів, 2017. 241 с.

9. Лукашкіна, Т. В. Участь сторони захисту в доказуванні на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні України. Порівняльно-аналітичне право 2017. № 2. URL: http://pap.in.ua/2_2017/53.pdf.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

11. Мельничук, Ю. Л. Поняття допустимості доказів у кримінальному процесі // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2024. Вип. 86. С. 111–118. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.15>.

12. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. № 30. Ст. 141.

13. Бочаров, Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д. О. Бочаров. Харків, 2007. 20 с.

14. Руда, Т. В. Поняття і зміст інституту доказування в цивільному процесуальному праві США та України: порівняльний аспект // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. 2008. Вип. 79. С. 47–50.

15. Москаленко, О. В. Тактичний прийом у системі криміналістичної тактики: критерії його допустимості // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. 2017. Вип. 26. С. 102–110. (Серія «Право»). DOI: 10.5281/zenodo.884298.

16. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.

17. Кузьмичов, В. С., Чорноус, Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія. Київ : Нічлава, 2005. 446 с.

18. Пазюк, Є. С. Психологічні аспекти критеріїв допустимості тактичних прийомів // Юридична психо-

логія : наук. журн. / [редкол.: Ю. Чорноус (голов. ред.) та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. № 1 (34). С. 119–126. DOI: 10.33270/03243401.119.

19. Шепітько, В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Право, 2007. 368 с.

20. Соловйов, В. О. Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею : дис. ... докт. філософії : 081 «Право» / В. О. Соловйов ; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». Одеса, 2021. [На пра-вах рукопису]. 233 с.